

Lucyna Bakiera

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

ZAANGAŻOWANIE W RODZICIELSTWO NA TLE WSPÓŁCZESNEJ RODZINY

ABSTRACT

Parental experiences are integrated into a complex system of cultural, social and economic processes. Dichotomous view of reality in which the high valuation of family and parenthood in Poland follow in the wake of negative demographic indicators contradict presented assessments. So there is a question about causes of the current state and how the issue of functioning in parental roles relates to the postmodernism, for which affirmation of independence and lack of commitment is characteristic.

This paper presents an attempt to define involvement in parenting and research project that came as a result of searching an answer to the question about the correlation between parental involvement and self-creation of adults. Because parenting expresses interpersonal dimension of the individual activity, its quality has two-subjective consequences, i.e. it affects both sides of the parent-child relationship. Therefore, the second aspect of reported studies concerns the correlation between parenting involvement and education, recognized in terms of parental attitudes. The results indicate the possibility to notice implications of parental involvement expressed in self-creation experience of adults and desirable condition of child development, as defined mainly by parental attitude of acceptance. Involved parents actively participate in the care and upbringing of children and such activity promotes a sense of self-improvement. The idea of self-creation as a result of the parental role contradicts the attitude defined as freedom from children (called *childfree*), according to which the care and education of children are the source of limited individual development.

Key words:

involvement in parenting, postmodern family, self-creation of adults, education

1. Wprowadzenie

Uważa się, że człowiek jest z natury istotą rodzinną, *homo familiaris*¹. Potwierdzeniem takiego stanowiska są badania wskazujące na wysokie wartościowanie rodziny zarówno przez dorosłych Polaków, jak i młodzież². Ponadto istnieje przekonanie, że dziecko nadaje sens życiu oraz stanowi warunek szczęścia³. Dorosli odraczający decyzje rodzinne dotyczące założenia rodziny i prokreacji ujawniają niższą satysfakcję z życia⁴. Jednocześnie występujące przemiany społeczne implikują proces relatywizowania tradycyjnych systemów wartości, które podkreślały znaczenie rodziny i stabilnego życia małżeńskiego⁵. Współczesne rodzicielstwo jest najczęściej świadomym wyborem, będącym efektem szacowania inwestycji związanych z dzieckiem oraz ograniczeń wynikających z nowej roli. Bycie rodzicem konfrontowane jest z koniecznością rezygnacji z pewnych dóbr, możliwością utraty pracy, redukcją niezależności, a w przypadku kobiet również spadkiem atrakcyjności fizycznej. Rodzicielstwo stanowi „refleksyjny projekt”, wyrażający względną (a nie bezwzględną) wartość w życiu dorosłych, zależną od osobistych aspiracji, standardu ekonomicznego, komfortu życia⁶.

¹ S. Kawula, *Rodzina współczesna: przeobrażenia i przyszłość* [w:] *Wychowanie rodzinne w teorii i praktyce. Rozwój pedagogicznej orientacji familiologicznej*, A.W. Janke (red.), Toruń 2008, s. 27–39.

² T. Biernat, P. Sobierajski, *Młodzież wobec małżeństwa i rodziny. Raport z badań*, Toruń 2007; R. Doniec, *Rodzina wielkiego miasta. Przemiany społeczno-moralne rodziny w świadomości trzech pokoleń*, Kraków 2001; A. Giza-Poleszczuk, *Przestrzeń społeczna* [w:] *Strategie i system. Polacy w obliczu zmiany społecznej*, A. Giza-Poleszczuk, M. Marody, A. Rychard (red.), Warszawa 2000, s. 97–166; E. Włodarczyk, *Młodzież wobec macierzyństwa i jego kulturowej kreacji*, Poznań 2008.

³ Z. Gawlina, *Macierzyństwo jako wartość w kontekście przemian społecznych*, „Roczniki Socjologii Rodziny” 2004, nr 15, s. 33–45.

⁴ J. Doerner, J.T. Nadler, M.R. Lowery, *Sex Differences in Delaying Family: Effects on Job and Life Satisfaction*, „Psychology Research” 2011, No. 6, s. 444–452.

⁵ F. Adamski, *Rodzina. Wymiar społeczno-kulturowy*, Kraków 2002; A. Kwak, *Rodzina w dobie przemian. Małżeństwo i kohabitacja*, Warszawa 2005; Z. Wiatrowski, *Rodzina w kontekście globalizacji komunikacyjnej i rozluźnienia społeczno-moralnego* [w:] *Wychowanie rodzinne w teorii i praktyce. Rozwój pedagogicznej orientacji familiologicznej*, A.W. Janke (red.), Toruń 2008, s. 40–48.

⁶ K. Slany, I. Szczepaniak-Wiecha, *Bezdzielnosc – czy nowa wartość we współczesnym świecie?* [w:] *Systemy wartości a procesy demograficzne*, K. Slany, A. Małek, I. Szczepaniak-Wiecha (red.), Kraków 2003, s. 159; L. Dyczewski, *Kulturowe aspekty wartości dziecka a urodzenia* [w:] *Systemy...*, op.cit., s. 137–143.

2. Tendencje rodzinne jednostki a współczesna rodzina

Zmiany zachodzące w makrosystemie społecznym, dla których charakterystyczne są procesy globalizacji, industrializacji, urbanizacji oraz eskalacji konsumpcjonizmu, indywidualizmu i kultury popularnej, stanowią zintegrowany blok wpływów, zmieniając obraz przeciętnej rodziny, przede wszystkim w tzw. krajach rozwiniętych, i sposoby realizacji rodzicielstwa⁷. Społeczeństwo, a tym samym rodzinę współczesną, cechują procesy dyferencjacji społecznej, czyli przynależności jednostki do wielu odmiennych, zmieniających się systemów, detradycjonalizacji związanej z zanikaniem patriarchalnego modelu rodziny, deinstytucjonalizacji, rozumianej jako odchodzenie od instytucjonalnych form współżycia rodzinnego, pluralizmu kulturowego, wyrażającego osłabienie więzi interpersonalnych, oraz strukturalnego indywidualizmu, dla którego charakterystyczna jest admiracja samorealizacji⁸.

W złożony system procesów kulturowych, społecznych i ekonomicznych wkomponowane są doświadczenia rodzicielskie, co powoduje znaczny eklektyzm w zakresie oczekiwań wobec rodziny oraz form realizowania ról rodzicielskich⁹.

Zaznacza się również tendencja relatywizowania definicji rodziny. Wyrazem zauważalnej tendencji w inkluzywnym kategoryzowaniu rodziny jest definicja opracowana przez Krystynę Slany i podana w *Wielkiej encyklopedii PWN*: „rodzina to jakiegokolwiek połączenie dwu lub więcej osób, które są związane więziami wynikającymi z wzajemnej umowy, z urodzenia lub adopcji, i które razem przyjmują odpowiedzialność (obowiązki) za nowych członków pojawiających się w wyniku realizacji funkcji prokreacyjnej lub adopcji”¹⁰. O członkostwie w rodzinie w mniejszym stopniu decydują względy formalne czy więzy krwi, a bardziej indywidualne preferencje i wspólne doświadczenia. Coraz bardziej elastyczne granice definicyjne rodziny sugerują, że jest nią również układ oparty wyłącznie na interesie ekono-

⁷ S.M. Bianchi, *Changing Families, Changing Workplaces*, „Future of Children” 2011, No. 2, s. 15–36; A. Giddens, *Nowoczesność i tożsamość. „Ja” i społeczeństwo w epoce późnej nowoczesności*, Warszawa 2006; *Handbook of Word Families*, B.N. Adams, J. Trost (red.), Thousand Oaks, London, New Delhi 2005; D. Gębuś, *Mama, tata, dziecko? Przemiany ról małżeńskich i rodzicielskich we współczesnych rodzinach* [w:] *Rodzice i dzieci w różnych systemach rodzinnych*, I. Janicka (red.), Kraków 2010, s. 57–69; M. Sikorska, *Nowa matka, nowy ojciec, nowe dziecko. O nowym układzie sił w polskich rodzinach*, Warszawa 2009; D. Utting, G. Pugh, *The Social Context of Parenting* [w:] *Handbook of Parenting. Theory and Research for Practice*, M. Hoghughi, N. Long (red.), London–New Delhi 2004, s. 19–37.

⁸ T. Biernat, P. Sobierajski, op. cit., s. 10–14.

⁹ M. Hoghughi, *Parenting. An Introduction* [w:] *Handbook of Parenting...*, op. cit., s. 1–18.

¹⁰ *Wielka encyklopedia PWN*, t. 23, Warszawa 2004, s. 403.

micznym bądź stosunkach seksualnych, niezależnie od płci osób go tworzących. Doniesienia z badań naukowych wskazują, że płęć rodziców ma niewielkie znaczenie w regulacji funkcjonowania psychospołecznego dziecka, mogą również wpływać na kształtowanie akceptacji związków osób tej samej płci oraz ich rodzicielstwa¹¹. Aczkolwiek badania wskazują, że pary homoseksualne, szczególnie pary gejów, wyrażają mniejszą gotowość do rodzicielstwa niż pary heteroseksualne¹². Niekiedy warunkiem uznania związku za rodzinę jest występowanie wymiany intymnej i zaangażowania osób chcących ją tworzyć¹³. W kontekście tak rozumianej rodziny role rodzicielskie nie stanowią jej nieodzownego wyznacznika.

Ronald Inglehart w swojej koncepcji opartej na teorii potrzeb Abrahama Masłowa wskazuje na istotne różnice międzypokoleniowe dotyczące wartości realizowanych w życiu społecznym, które nie wynikają z cyklu życiowego jednostki, lecz są odzwierciedleniem ogólnych warunków bytowych¹⁴. Wyróżnia on trzy okresy w procesie modernizacji społeczeństw: okres dominacji wartości prematerialistycznych (wspólnotowych, tradycyjnych), wartości materialistycznych (dążenie do bezpieczeństwa ekonomicznego, kumulowanie kapitału) oraz wartości postmaterialistycznych (samorealizacja, pozamaterialna jakość życia realizowana poprzez zaspokajanie potrzeb wyższego rzędu). Przejście od wartości materialistycznych do postmaterialistycznych, traktowane przez Ingleharta jako wskaźnik postmodernizacji, stanowi jeden z wymiarów dochodzenia do ponowoczesności, w której maleje ranga tradycji, rodziny i religii. Realizacja wartości postmaterialistycznych wykracza poza pragmatyczny aspekt konsumpcji, która staje się kluczowym elementem tożsamości ponowoczesnej. Konsekwencją orientacji na wartości postmaterialistyczne jest eskalacja postaw afirmujących niezależność i wolność jednostki, co odzwierciedla się w stosunkach interpersonalnych, również na poziomie bliższych związków.

Osłabienie wpływu tradycji i postępujący indywidualizm znajdują wyraz w wyborach życiowych osób dorosłych, którym towarzyszy przekonanie, iż autokreacja człowieka dorosłego w nowoczesnym świecie nie może być określona przez pryzmat narzuconych ról społecznych¹⁵. Silna mentalność indywidualistyczna współwystę-

¹¹ T.J. Biblarz, J. Stacey, *How Does the Gender of Parents Matter*, „Journal of Marriage and Family” 2010, No. 1, s. 3–22.

¹² R.G. Riskind, Ch.J. Patterson, *Parenting Intentions and Desires Among Childless Lesbian, Gay, and Heterosexual Individuals*, „Journal of Family Psychology” 2010, nr 1, s. 78–81.

¹³ A. Kwak, *Rodzina w dobie...*, op.cit.

¹⁴ R. Inglehart, *Globalization and Postmodern Values*, „The Washington Quarterly” 2000, No. 23, s. 215–228.

¹⁵ A. Giddens, *Nowoczesność i tożsamość...*, op.cit., s. 112.

puje z relatywnie niższym wartościowaniem rodzicielstwa niż w przypadku mentalności tradycyjnej¹⁶. Nierzadko łączy się też z postawą antyprokreacyjną. Indywidualizm i związane z nim malejące zaangażowanie wspólnotowe wyrażają – zdaniem Baumana – nie tylko możliwość jednostkowych wyborów, ale nieunikniony imperatyw działań człowieka¹⁷. Z kolei Beck jest zdania, że uwolnienie się jednostki od determinującego wpływu rodziny i zasad życia rodzinnego pojawiło się wraz z powiększeniem mobilności jednostki, a przede wszystkim wzrostem znaczenia aktywności poza rodziną oraz uniezależnianiem się rodziny nuklearnej od rodziny rozszerzonej¹⁸. Beck uważa, że współczesny indywidualizm cechuje nowa etyka związana ze zobowiązaniami jednostki wobec siebie, a nie wobec wspólnoty. Zależność od grup (np. rodziny) zastępowana jest zależnością od instytucji, rynku pracy czy konsumpcji. Postępujący indywidualizm uznawany jest za jedną z głównych przyczyn intensywnych zmian w zakresie życia rodzinnego¹⁹. Przejawem sukcesywnej rozwijającej się orientacji indywidualistycznej jest dążenie do osobistej satysfakcji, szczęścia i przyjemności²⁰. Ewolucja tego typu postaw i zachowań, będących zaprzeczeniem orientacji wspólnotowej, orientacji na rodzinę, zmierza w kierunku likwidacji instytucjonalnego charakteru rodziny. Dominacja orientacji indywidualistycznej oznacza, że „jednostka (indywiduum) zostaje uwolniona od rodziny jako nadrzędnego wobec siebie źródła imperatywów i racjonalności”²¹.

Afirmacja niezależności wyraża się niekiedy w rezygnacji z ról małżeńsko-rodziny, odraczaniu decyzji rodzinnych oraz nieformalizowaniu związków intymnych. Młodzi ludzie w zachodnim kręgu kulturowym odrzucają małżeństwo i rodzicielstwo jako kryteria dorosłości²². Transmisja młodości w dorosłość, zdaniem Września, dotyczy różnych grup wiekowych młodych dorosłych, dla których typowy jest lęk przed obowiązkami dorosłego życia²³. Zjawisko nasto-

¹⁶ R. Doniec, *Rodzina wielkiego miasta. Przemiany społeczno-moralne rodziny w świadomości trzech pokoleń*, Kraków 2001.

¹⁷ Z. Bauman, *Płynna nowoczesność*, Kraków 2006.

¹⁸ U. Beck, *Spółczesność ryzyka. W drodze do innej nowoczesności*, Warszawa 2002.

¹⁹ U. Beck, E. Beck-Gernsheim, *Individualization. Institutionalized Individualism and its Social and Political Consequences*, London 2002.

²⁰ A. Żurek, *Orientowanie się na rodzinę a orientacja indywidualistyczna we współczesnym społeczeństwie polskim*, „Roczniki Socjologii Rodziny” 1996, nr 8, s. 127–145.

²¹ A. Giza-Poleszczuk, *Rodzina i system społeczny [w:] Wymiary życia społecznego. Polska na przełomie XX i XXI wieku*, M. Marody (red.), Warszawa 2007, s. 297.

²² J.J. Arnett, *Young People's Conceptions of the Transition to Adulthood*, „Youth and Society” 1997, No. 1, s. 3–23.

²³ W. Wrześniak, *Czy ulegając nastolatyzacji, zachowamy młodość?*, „Roczniki Socjologii Rodziny” 2010, nr 20, s. 37–53.

latyzacji dorosłych, opisywane przez Września, ujawnia symboliczne podtrzymywanie przez dorosłych elementów kojarzonych z młodością (np. dążenie do maksymalizacji doznań czasu wolnego), przy jednoczesnym opóźnianiu pełnego wejścia w dorosłość. W przypadku dwudziestokilkulatków nastolatyzacja przyjmuje postać syndromu Tanguy – osób samodzielnych w sferze zawodowej, ale zamieszkujących z rodzicami – lub tzw. bumerangów – osób, które po okresie pełnej samodzielności ponownie zamieszkują z rodzicami. Przed ukończeniem trzydziestego roku życia transmisja młodości przejawia się w postaci alternatywnego wobec rodzinnego stylu życia, który wynika głównie z akcentowania wartości indywidualistycznych i niezależności jednostki. W tej grupie wiekowej Wrześień wymienia styl życia singla, który negując tradycyjną rodzinę, świadomie wybiera życie w pojedynkę, pseudosingla, który poszukując bliskich relacji nie podejmuje decyzji rodzinnych i syndrom Piotrusia Pana, który cechuje osoby nastawione na zabawę i poszukiwanie przygód.

Niekiedy uważa się, że życie w pojedynkę (ang. *singlehood*) staje się konkurencyjne nie tylko wobec małżeństwa, ale i kohabitacji oraz rodziny²⁴. Singlizacja staje się zjawiskiem powszechnym i nową normą obyczajową²⁵. Niezależność i swoboda, czas dla siebie oraz brak kosztów emocjonalnych oraz dążenie do realizacji aspiracji zawodowych i materialnych stanowią najczęstsze wskazania zalet życia w pojedynkę²⁶. Taki styl życia nie neguje możliwości bycia rodzicem, aczkolwiek jest to świadomy wybór monoparentalności. Osób decydujących się na samotne rodzicielstwo jest coraz więcej²⁷. Również kohabitacja spostrzegana jest w niektórych krajach jako instytucja społeczna istniejąca równoległe z małżeństwem²⁸. Nastawienie na niezależność i atrakcyjność braku zobowiązań stanowią główne przyczyny nielegalizowania związku²⁹.

²⁴ K. Slany, *Alternatywne formy życia małżeńsko-rodzinnego w ponowoczesnym świecie*, Kraków 2002; A. Żurek, *Single. Żyjąc w pojedynkę*, Poznań 2008.

²⁵ D. Falcman, Ł. Koperski, *Bycie singlem jako nowa koncepcja życia i alternatywa wobec małżeństwa*, „Roczniki Socjologii Rodziny” 2010, nr 20, s. 73–92.

²⁶ K. Palus, *Zalety i wady życia w pojedynkę w percepcji młodych dorosłych nie posiadających partnera życiowego*, „Roczniki Socjologii Rodziny” 2010, nr 20, s. 55–72; A. Żurek, *Orientowanie się na rodzinę...*, op.cit.

²⁷ S.M. Bianchi, *Changing Families, Changing Workplaces*, „Future of Children” 2011, No. 2, s. 15–36; A. Giza-Poleszczuk, *Rodzina i system...*, op.cit.

²⁸ J.A. Seltzer, *Families Formed Outside of Marriage*, „Journal of Marriage and Family” 2000, No. 4, s. 1247–1268; J. Trost, *The Social Institution of Marriage*, „Journal of Comparative Family Studies” 2010, No. 4, s. 507–514.

²⁹ L. Jamieson, M. Anderson, D. McCrone, F. Bechhofer, R. Steward, Y. Li, *Cohabitation and Commitment: Partnership Plans of Young Men and Women*, „Sociological Review” 2002, No. 3, s. 369.

Pokolenie młodych dorosłych, konfrontowane z alternatywnymi wobec rodzinnych wzorów życia, może mieć trudności w podjęciu decyzji prokreacyjnych. Wspomniane wcześniej moratorium decyzji małżeńsko-rodzinnych implikuje spadek liczby narodzin dzieci, a tym samym zmniejszenie wielkości rodziny. Towarzyszy temu nastawienie na budowanie stabilizacji materialnej poprzez angażowanie się głównie w karierę zawodową. Odraczenie decyzji dotyczących stabilizacji rodzinnej lub rezygnacja z ról rodzinnych wynikają często z lęku przed odpowiedzialnością za drugą osobę dorosłą i dziecko, co wprost identyfikowane jest jako lęk przed rodzicielstwem³⁰.

Ponowoczesność oferuje szeroką gamę aprobowanych społecznie stylów życia, a dążenie do bliskości i rodzinność realizowane mogą być w postaci układów interpersonalnych określanych jako quasi- czy pseudorodzinne style życia, alternatywy wobec zinstytucjonalizowanego życia małżeńsko-rodzinnego, alternatywne formy rodziny wobec tradycyjnej, czy tzw. rodziny patchworkowe (ang. *patchwork families*), w których dzieci mogą być tylko kobiety w danym związku, tylko mężczyźni i/lub ich wspólne³¹.

W świetle przedstawionych uwag można przypuszczać, że zaangażowanie dorosłych w zadania rodzicielskie nie wpisuje się w ponowoczesny styl życia nastawiony na niezależność. W dalszej części artykułu podjęta zostanie jednak próba wskazania możliwości traktowania zaangażowanego rodzicielstwa jako obszaru aktywności o skutkach prorozwojowych, związanych z autokreacją dorosłych i pożądaną postawą wychowawczą wobec dziecka.

3. Zaangażowanie w rodzicielstwo jako pojęcie i kategoria badawcza

Ponowoczesne nastawienie na niezależność tylko pozornie koliduje z utrwalonymi w danej kulturze rolami społecznymi. Pełnienie ról społecznych można bowiem rozpatrywać na kontinuum podmiotowość – przedmiotowość. Pierwszy biegun

³⁰ K. Węgrzyn, *Lęk przed rodzicielstwem* [w:] *Czego obawiają się ludzie? Współczesne zagrożenia społeczne – diagnoza i przeciwdziałanie*, M. Libiszowska-Żółtkowska (red.), Warszawa 2007, s. 230–237.

³¹ T. Biernat, *Transformacja czy kryzys rodziny?* [w:] *Miłość, wierność i uczciwość na rozstajach współczesności. Kształty rodziny współczesnej*, W. Muszyński, E. Sikorska (red.), Toruń 2008, s. 279–289; *Handbook of Word Families*, B.N. Adams, J. Trost (red.), London–New Delhi 2005; I. Janicka, *Kohabitacja a małżeństwo w perspektywie psychologicznej*, Łódź 2006.

odzwierciedla autonomiczne przyjęcie roli i świadome przystosowanie się do zadań z nią związanych. Podmiotowość pozwala wyzwolić się spod ograniczającej presji wymagań roli społecznej, jednocześnie realizując się w niej. Dokonuje się to dzięki wyborom, które jednostka dokonuje samodzielnie. Ścisła zależność od zewnętrznych przepisów jest wówczas zastąpiona zależnością od osobistych standardów, decyzji, woli. Jednostka samodzielnie stawia sobie zadania i realizuje je, dobierając odpowiednie metody. Zgodnie z tezą symbolicznego interakcjonizmu sposób realizowania roli jest wyrazem indywidualnych przekonań, potrzeb i wartości człowieka. Jest funkcją oczekiwań społecznych kierowanych pod adresem jednostki („wymóg roli”) oraz sposobu rozumienia tych oczekiwań („konceptcja roli”)³². Rola nie jest biernie odtwarzana, lecz konstruowana przez człowieka³³. Przedmiotowe nastawienie wobec roli odnosi się natomiast do reaktywnego respektowania oczekiwań społecznych. Ujawnia głównie podporządkowanie wymaganiom i kierowanie się powinnością, zobowiązaniem, nakazem.

Autonomia, związana z możliwością zamierzonego i ukierunkowanego zmieniania przebiegu zdarzeń, w których uczestniczy człowiek, stanowi jeden z głównych atrybutów dorosłości. Wskazuje ona na istnienie indywidualnego systemu ocen, zadań i wiedzy, które wyróżniają jednostkę z otoczenia społecznego i które pozwalają jej dokonywać niezależnych wyborów, włączając w to świadome decyzje o podporządkowaniu się innym. Relacje rodzinne nie przebiegają w sposób algorytmiczny. Z tego względu stanowią obszar działań autonomicznych. W rolach rodzinnych, w tym głównie w roli matki i ojca, można dostrzec aktywność podejmowaną ze względu na osobiste przekonania i standardy, którą cechują ciągłe poszukiwanie nieszablonowych sposobów działania w zmieniających się sytuacjach życia rodzinnego oraz dążenia do realizacji stanów pożądaných, sprzyjających niezależności zewnętrznej (np. od przymusu społecznego), wewnętrznej (np. od osobistych lęków).

Do podstawowych obszarów aktywności człowieka dorosłego należą działania związane z pełnieniem społecznych ról rodzinnych (małżeńskich, rodzicielskich) i zawodowych³⁴. Podjęcie i pełnienie roli rodzicielskiej przez osobę dorosłą traktowane jest w psychologii jako realizowanie zadań rozwojowych czy przejaw dorosłej

³² A. Cencini, A. Manenti, *Psychologia a formacja*, Kraków 2002.

³³ J.H. Turner, *Struktura teorii socjologicznej*, Warszawa 2006.

³⁴ L. Bakiera, *Pełnienie ról rodzicielskich a rozwój dorosłych w wieku średnim*, „Psychologia Rozwojowa” 2004, nr 2, s. 37–46; B. Harwas-Napierała, *Możliwości wspomagania rozwoju jednostki na różnych etapach okresu dorosłości [w:] Pomoc – wsparcie społeczne – poradnictwo. Od teorii do praktyki*, M. Piorunek (red.), Toruń 2010, s. 101–117; B. Harwas-Napierała, *Dorosłość jako spełnienie. Drogi i zagrożenia rozwoju człowieka w okresie dorosłości*, Kraków 2012; M. Tyszkowa, *Jednostka a rodzina: interakcje, stosunki, rozwój [w:] Psychologia rozwoju człowieka*, M. Przetacznik-Gierowska, M. Tyszkowa (red.), Warszawa 2009, s. 124–150.

struktury aktywności³⁵. Może też świadczyć o rytualizacji generacyjnej związanej z normatywnym kryzysem średniej dorosłości³⁶. Aczkolwiek sam fakt wejścia w rolę nie świadczy o progresywnych zmianach w funkcjonowaniu dorosłych. Macierzyństwo i ojcostwo spostrzegane są jako wzbogacenie życia jednostki oraz najważniejsze zajęcia człowieka, stanowią także sferę większej satysfakcji niż role zawodowe i małżeńskie³⁷.

Intensywność działań jednostki nie jest skierowana równomiernie wobec wszystkich obszarów rzeczywistości. Większą koncentrację aktywności ujawniają te dziedziny życia, które są subiektywnie ważne lub wobec których podjęto istotne zobowiązania. W tym sensie pojęciem różnicującym funkcjonowanie człowieka dorosłego jest kategoria zaangażowania.

Swoboda w kreowaniu roli rodzicielskiej powoduje, że działania z nią związane mogą oscylować pomiędzy pełną zaangażowaną troską o rozwój dziecka a obojętnością lub odrzuceniem roli. Rodzicielstwo zaangażowane wyróżnia się ukierunkowaniem aktywności na wspieranie rozwoju potomka. Kategoria zaangażowania odnosi się do kogoś lub czegoś, czemu jednostka się poświęca, z czym się utożsamia i włącza dany obszar w sferę zainteresowań. Przekonanie o słuszności ukierunkowania działań wobec przedmiotu zaangażowania wynika z osobistego wyboru, określonych przekonań i cenionych wartości³⁸. Powyższe uwagi stanowią przesłanki do zdefiniowania zaangażowania w rodzicielstwo jako nabytej skłonności do długotrwałego skoncentrowania aktywności i przeżyć z nią związanych na roli matki/ojca³⁹. Trwałe zogniskowanie działań osoby dorosłej na opiece i wychowaniu dziecka świadczą o akceptacji roli rodzicielskiej. Behawioralnym wskaźnikiem zaangażowania są realnie podejmowane działania związane z opieką i wychowaniem dziecka, a nie tylko deklarowane intencje zaangażowania, które są częstą praktyką wśród dorosłych⁴⁰.

³⁵ R.J. Havighurst, *Developmental Tasks and Education*, New York, London 1981; D.J. Levinson, *A Conception of Adult Development*, „American Psychologist” 1986, No. 1, s. 3–13.

³⁶ E.H. Erikson, *Dopełniony cykl życia*, Poznań 2002.

³⁷ A. Kwak, *Społeczny i indywidualny wymiar rodzicielstwa* [w:] *Rodzicielstwo między domem, prawem, służbami społecznymi*, A. Kwak (red.), Warszawa 2008, s. 18–39; M. & J. Kabat-Zinn, *Dary codzienności. Poradnik uważnego rodzicielstwa*, Warszawa 2008; K.M. Perrone, L.K. Webb, R.H. Blacklock, *The Effects of Role Congruence and Role Conflict on Work, Marital, and Life Satisfaction*, „Journal of Career Development” 2005, No. 4, s. 225–238.

³⁸ R. Trigg, *Rozum a zaangażowanie*, Warszawa 1989.

³⁹ L. Bakiera, *Zaangażowane rodzicielstwo a autokreacyjny aspekt rozwoju dorosłych*, Warszawa 2013.

⁴⁰ D. Bracke, D. Cortis, *Parental Involvement and the Theory of Planned Behavior*, „Education” 2012, No. 1, s. 188–201.

Zaproponowane pojęcie *zaangażowanego rodzicielstwa* koresponduje z takimi pojęciami funkcjonującymi w pedagogice jak *kultura pedagogiczna rodziców* czy *świadomość wychowawcza rodziców*⁴¹. Pierwsze odnosi się do uznania przez rodziców, iż wychowanie dziecka (dzieci) jest ważnym obszarem ich aktywności, w którą świadomie włączają się z poczuciem odpowiedzialności. Osiąganie pożądanych efektów wychowawczych wymaga od dorosłych świadomości w zakresie prawidłowości rozwoju dziecka oraz znajomości środków i metod wychowawczych. Drugie, czyli świadomość wychowawcza rodziców, która obejmuje wiedzę na temat zmieniającego się dziecka oraz możliwości wychowawczego oddziaływania, wiąże się z refleksją na temat wychowania i uznaniem go za istotne zadanie dorosłych. Wspomniane kategorie łączy troska o potomstwo i jego rozwój, co stwarza szansę na tworzenie właściwych postaw wobec rozwijającego się dziecka. Nie ma możliwości kształtowania prawidłowego odniesienia do dziecka przy dystansującym czy wrogim wobec rodzicielstwa stosunku.

Ponadto można odczytać pewną zbieżność analizowanego pojęcia z takimi kategoriami jak *aktywne rodzicielstwo* (ang. *active parenting*) Masuda Hoghughi, czy *uważne rodzicielstwo* (ang. *attentive parenting*) Myli i Jona Kabat-Zinn, które akcentują pozytywną jakość opieki rodzicielskiej⁴². Aktywne rodzicielstwo wiąże się z uznaniem dziecka oraz umiejętnością rozpoznawania jego potrzeb, właściwą ich interpretacją i adekwatnymi reakcjami.

Jay Besky, analizując funkcjonowanie rodziców, zwraca uwagę, że prawidłowa opieka nad rozwojem dziecka wymaga od dorosłych decentracji, wrażliwości na możliwości dziecka oraz przyjęcia orientacji wychowawczej, która stwarza warunki dla kształtowania kompetencji społecznych i intelektualnych w poczuciu emocjonalnego bezpieczeństwa⁴³. Kreowanie prawidłowych warunków rozwoju dziecka nie jest możliwe przy biernej postawie dorosłego. Zaangażowanie rodzicielskie wskazuje, że dorośli nie tylko biernie obserwują czy towarzyszą zmianom w życiu dziecka, lecz je wywołują i modyfikują. Cele dydaktyczno-wychowawcze realizu-

⁴¹ S. Kawula, *Kultura pedagogiczna rodziców jako czynnik stymulacji rozwoju i wychowania młodego pokolenia* [w:] *Pedagogika rodziny. Obszary i panorama problematyki*, S. Kawula, J. Brągiel, A.W. Janke (red.), Toruń 2007, s. 335–357; S. Kawula, *Świadomość wychowawcza rodziców: stan aktualny, niektóre uwarunkowania i skutki oraz perspektywy*, Toruń 1975; E. Świdrak, *Czynniki kształtujące świadomość wychowawczą rodziców* [w:] *Rodzina podmiotem wychowania i kreatorem komunikacji społecznej*, N. Pikuła (red.), Kraków 2010, s. 233–246.

⁴² M. Hoghughi, *Parenting. An Introduction* [w:] *Handbook of Parenting. Theory and Research for Practice*, M. Hoghughi, N. Long (red.), London–New Delhi 2004, s. 1–18; M. & J. Kabat-Zinn, *Dary codzienności. Poradnik uważnego rodzicielstwa*, Warszawa 2008.

⁴³ J. Belsky, *The Determinants of Parenting. A Process Model*, „Child Development” 1984, No. 55, s. 83–96.

ją oni podczas zróżnicowanych interakcji z dzieckiem. Szczególne znaczenie dla prawidłowego rozwoju dziecka mają sytuacje, które H. Rudolph Schaffer nazywa epizodami wspólnego zaangażowania⁴⁴. Brak zaangażowania rodziców utożsamiać można z ignorującym stylem wychowania, który charakteryzuje się obojętnością i lekceważeniem dziecka oraz nadmiernym skoncentrowaniem rodziców na własnych potrzebach⁴⁵.

Relacjonowane w dalszej części artykułu badania zainspirowane były ujęciem rodzicielstwa w terminach współzależności, tzn. oddziaływania na obydwie strony relacji rodzic–dziecko. Uznano, że czynności podejmowane przez dorosłych nie rutynowo, lecz z zaangażowaniem stwarzają okazję do działań osobotwórczych, kreujących korzystne warunki dla rozwoju dzieci oraz dorosłych. Prawidłowy rozwój dziecka wymaga stałej, a nie okazjonalnej uwagi rodziców oraz zainteresowania się jego codziennymi doświadczeniami. Z tego względu poszukiwano asocjacji między zaangażowanym rodzicielstwem a autokreacją i postawami wychowawczymi.

4. Metodologia badań własnych

Celem relacjonowanych badań było między innymi sprawdzenie, czy zaangażowanie rodzicielskie przyczynia się do doświadczeń autokreacyjnych dorosłych, oraz jakie postawy rodzicielskie współwystępują z zaangażowaniem rodziców. Uznano, że przejawem rodzicielskiego zaangażowania jest skierowanie działań na rolę matki/ojca (zaangażowanie behawioralne, którego wskaźniki odnoszą się m.in. do takich działań jak regularna opieka nad dzieckiem, uczestniczenie w zebraniach z nauczycielami), doniosłość rodzicielstwa w systemie wartości jednostki (zaangażowanie walencyjne – uznanie podejmowanych zadań opiekuńczo-wychowawczych za wartościowe) oraz skoncentrowanie myśli, uwagi, pamięci i emocji na roli matki/ojca (zaangażowanie poznawczo-emocjonalne). Wskaźnikiem poznawczo-emocjonalnego komponentu zaangażowania jest na przykład poświęcanie uwagi problemom wychowawczym, pamiętanie o ważnych datach związanych z życiem dziecka czy emocjonalne przeżywanie sytuacji rodzicielskich. W układzie zmienianych prezentowanego w artykule fragmentu badań zaangażowanie rodzicielskie

⁴⁴ H.R. Schaffer, *Epizody wspólnego zaangażowania jako kontekst rozwoju poznawczego* [w:] *Dziecko w świecie ludzi i przedmiotów*, A. Brzezińska, G. Lutomski (red.), Poznań 1994, s. 150–188.

⁴⁵ T. Hovorun, *Wpływ stylu wychowania rodzinnego na poprawny rozwój osobowości* [w:] *Partnerstwo w rodzinie. Istota i uwarunkowania relacji między rodzicami i dziećmi*, J. Truskolaska (red.), Lublin 2009, s. 23–35.

stanowi zmienną niezależną wobec autokreacji i postaw wychowawczych, będących zmiennymi wyjaśnianymi.

Podjętym badaniom towarzyszyły dwa przypuszczenia. Pierwsze dotyczyło związku między zaangażowaniem w rodzicielstwo a doświadczaniem autokreacji przez dorosłych. Zgodnie z opinią, iż „zaangażowanie rodziców w wychowanie dzieci jest jednocześnie motorem ich indywidualnego rozwoju” oczekiwano, że wyższy poziom zaangażowania rodziców intensyfikuje doświadczenia o charakterze autokreacji⁴⁶. Drugie przypuszczenie odnosiło się do związku między zaangażowaniem w rodzicielstwo a postawami rodzicielskimi. Sformułowano hipotezę, że zaangażowane rodzicielstwo sprzyja kształtowaniu postaw wychowawczych, które zakładają współdziałanie, dostosowanie wymagań do możliwości i potrzeb dziecka oraz organizowanie sytuacji sprzyjających jego rozwojowi. Spodziewano się dodatniego związku między zaangażowaniem rodzicielskim a postawą akceptacji i autonomii oraz ujemnego związku między postawą nadmiernych wymagań, niekonsekwencji i nadmiernego ochrania.

Badania przeprowadzono z zastosowaniem trzech kwestionariuszy umożliwiających ilościowe szacowanie zmiennych. Zaangażowanie rodzicielskie badano za pomocą autorskiego Kwestionariusza Zaangażowania Rodzicielskiego (KZR). Metoda składa się z trzech podskal odnoszących się do różnych aspektów zaangażowania, a mianowicie Zaangażowania Walencyjnego, Zaangażowania Behawioralnego i Zaangażowania Poznawczo-Emocjonalnego. Jest rzetelnym narzędziem (wartości współczynnika rzetelności α -Cronbacha dla poszczególnych podskal wynoszą od 0,84 do 0,86). Składa się z 34 stwierdzeń. Wszystkie mają moc dyskryminacyjną istotną na poziomie od 0,001 do 0,01. Każda pozycja zaopatrzona jest w siedmiopunktową skalę szacunkową. Wynik ogólny, w przedziale liczbowym [34–238], obliczany jest przez zsumowanie punktów uzyskanych przez osobę badaną w poszczególnych pozycjach.

Drugą z zastosowanych metod był autorski Kwestionariusz Doświadczeń Autokreacyjnych Inspirowanych Rodzicielstwem (KDAIR). Metoda jest rzetelnym narzędziem (wartości współczynnika α -Cronbacha wynoszą od 0,76 do 0,94). Składa się z trzech podskal. Odnoszą się one do następujących aspektów autokreacji: Orientacja Autokreacyjna (prorozwojowe nastawienie osoby dorosłej pełniącej rolę matki/ojca, którego wyrazem jest wykorzystanie osobistego potencjału rozwojowego), Poczucie Rozwoju (przeświadczenie jednostki, że jej rozwój następuje pod wpływem pełnienia społecznej roli rodzica) oraz Ograniczenie Rozwoju przez Ro-

⁴⁶ D. Opozda, *Wybrane potrzeby i problemy rozwojowe młodzieży w okresie dorastania a ojcowska rola rodzicielska* [w:] *Ojcostwo wobec wyzwań współczesności*, D. Kornas-Biela (red.), Lublin 2007, s. 99.

dzicielstwo (percepcja ograniczeń rozwoju wynikających z roli rodzica). Wyższy wskaźnik liczbowy w tym obszarze świadczy o mniejszym nasileniu przeświadczenia jednostki o ograniczającym jej rozwój rodzicielstwie. Zadaniem osoby badanej jest ustosunkowanie się do 29 pozycji na siedmiopunktowej skali. Wynik całkowity [29–203 punkty] świadczy o stopniu nasilenia doświadczeń autokreacyjnych dzięki rodzicielstwu. Otrzymuje się go poprzez zsumowanie punktów z wszystkich pozycji.

Postawy wychowawcze badano za pomocą Skali Postaw Rodzicielskich (SPR) Mieczysława Plopy, która umożliwia określenie sposobu ustosunkowania się rodzica do dziecka (dzieci)⁴⁷. Skala ma zadowalające wskaźniki rzetelności dla postaw rodziców (α -Cronbacha dla poszczególnych skal mieści się w granicach od 0,73 do 0,88). Trafność czynnikowa wskazuje na pięcioczynnikową strukturę postaw rodzicielskich, a mianowicie postawy akceptacji, odrzucenia, autonomii, nadmiernych wymagań, niekonsekwencji i nadmiernego ochraniania. Badanie polega na ustosunkowaniu się osoby badanej do poszczególnych twierdzeń poprzez wybór jednej z pięciu podanych odpowiedzi. Wynik surowy w każdej z pięciu podskal mieści się w granicach 10–50 punktów.

W badaniu uczestniczyły osoby dorosłe, będące biologicznymi rodzicami zdrowych dzieci w wieku 4–19 lat, pracujące zawodowo i żyjące w związku małżeńskim. Byli to mieszkańcy województw: wielkopolskiego, zachodniopomorskiego, lubuskiego oraz dolnośląskiego, zarówno miast, jak i wsi. Do analizy przyjęto wyniki 231 osób, w tym 129 kobiet (55,8%) i 102 mężczyzn (44,2%). Wiek badanych osób mieści się w przedziale od 24 do 61 lat ($M = 40,45$ lata, $DS = 6,15$). Wśród osób badanych przeważają rodzice co najmniej dwójki dzieci ($n = 174 = 75,3\%$)⁴⁸.

5. Wyniki badań

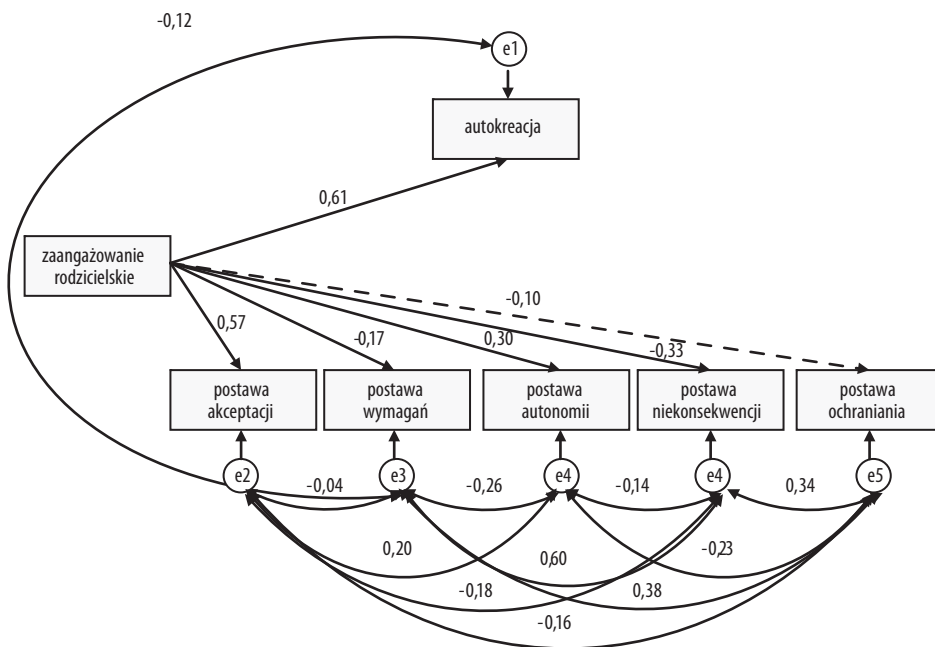
Uzyskane w toku badania wyniki posłużyły do skonstruowania modelu zależności między zmiennymi. W pierwszej kolejności zbudowano model uwzględniający globalne wskaźniki zaangażowania rodzicielskiego i autokreacji. Jako metodę estymacji modelu wybrano metodę największej wiarygodności (ang. *maximum likelihood* – ML). Przedstawiony na rysunku 1 model jest dość dobrze dopasowany do danych. Na podstawie wskaźników dopasowania ($\chi^2 = 9,403$; $df = 4$; $p = 0,052$) nie ma podstaw do odrzucenia hipotezy o dobrym dopasowaniu modelu

⁴⁷ M. Plopa, *Skala postaw rodzicielskich. Wersja dla rodziców. Podręcznik*, Warszawa 2008.

⁴⁸ Informacje na temat czynników rodzinnych i socjodemograficznych oraz ich związku z rodzicielskim zaangażowaniem przedstawiono w opracowaniu: L. Bakiera, *Zaangażowane rodzicielstwo...*, op.cit.

do macierzy kowariancji i wariancji w populacji. Miara $CMIN/df$ przekracza 2, choć nie przekracza 5, czyli wartości uznawanych za krytyczne, i wynosi 2,351⁴⁹. Wartość błędu aproksymacji, wskazującego na rozbieżność między teoretyczną macierzą wariancji-kowariancji wynikającą z modelu a obserwowaną macierzą wariancji-kowariancji $RMSEA$ (ang. *root mean square error of approximation*) wynosi 0,077. Przy dobrym dopasowaniu modelu $RMSEA$ powinno być mniejsze niż 0,07⁵⁰. Indeksy dopasowania modelu przekraczają wartości 0,95: $GFI= 0,989$; $CFI= 0,988$; $NFI= 0,980$, co uprawnia do akceptacji modelu. Indeks $AGFI$, będący odpowiednikiem skorygowanego R^2 , wynosi 0,921.

Rysunek 1. Ścieżkowy model zależności między zaangażowaniem rodzicielskim, autokreacją i postawami wychowawczymi (współczynniki standaryzowane)

Liniją przerywaną zaznaczono związek nieistotny statystycznie. Kowariancje oznaczone są łukami.

Źródło: Opracowanie własne.

⁴⁹ S. Bedyńska, M. Książek, *Statystyczny drogowskaz. Praktyczny przewodnik wykorzystania modeli regresji oraz równań strukturalnych*, Warszawa 2012, s. 185.

⁵⁰ D. Hooper, J. Coughlan, M. Mullen, *Structural Equation Modelling: Guidelines For determining Model Fit*, „Electronic Journal of Business Research Methods” 2008, No. 1, <http://arrow.dit.ie/cgi/viewcontent.cgi?article=pdf>, [dostęp: 8.01.2013].

Model wskazuje, że zaangażowanie rodzicielskie powiązane jest przyczynowo-skutkowo z doświadczeniami autokreacyjnymi dorosłych i czterema rodzajami postaw wychowawczych – akceptacją, autonomią, wymaganiami i niekonsekwencją. Silniejsze włączanie się dorosłych w opiekę i wychowanie dziecka sprzyja doświadczeniom autokreacyjnym oraz konstruktywnym postawom rodzicielskim, a także ogranicza postawy nadmiernych wymagań i niekonsekwencji. Porównanie parametrów ścieżkowych (tabela 1) pozwala uporządkować je według ich wartości. Zaangażowanie rodzicielskie najsilniej determinuje autokreację dorosłych (wzrost o 0,61 odchylenia standardowego) oraz postawę akceptacji dziecka (wzrost o 0,57 odchylenia standardowego). Następnie oddziałuje na postawę niekonsekwencji i autonomii. Powiązanie zmiennej niezależnej z postawą nadmiernych wymagań jest słabsze. Współczynniki ścieżkowe wskazują brak wpływu rodzicielskiego zaangażowania na postawę nadmiernego ochraniania.

Tabela 1. Parametry ścieżkowe modelu zależności między zaangażowaniem rodzicielskim, autokreacją i postawami wychowawczymi

Zmienne	Współczynniki		p
	niestandaryzowane	standaryzowane	
Autokreacja ← Zaangażowanie rodzicielskie	0,773	0,608	***
Postawa akceptacji ← Zaangażowanie rodzicielskie	0,147	0,568	***
Postawa nadmiernych wymagań ← Zaangażowanie rodzicielskie	-0,059	-0,165	**
Postawa autonomii ← Zaangażowanie rodzicielskie	0,074	0,297	***
Postawa niekonsekwencji ← Zaangażowanie rodzicielskie	-0,119	-0,327	***
Postawa nadmiernego ochraniania ← Zaangażowanie rodzicielskie	-0,040	-0,102	ni

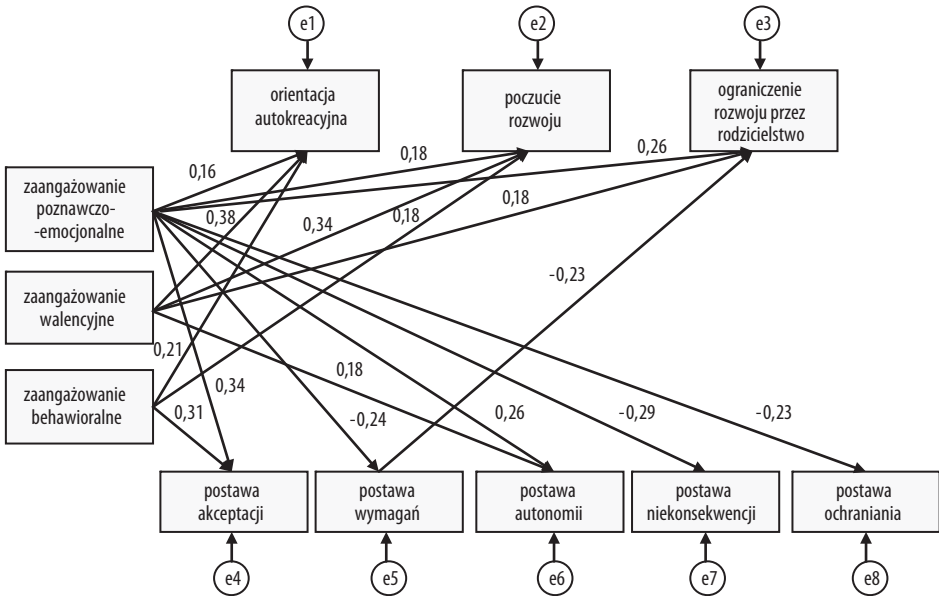
Legenda: p – poziom istotności; *** $p < 0,001$; ** $p < 0,01$; ni – badana zależność jest nieistotna statystycznie

Źródło: Opracowanie własne.

Dążąc do sprawdzenia relacji między parcjalnymi wskaźnikami zaangażowania rodzicielskiego i autokreacji, zbudowano pełny model (rysunek 2) je uwzględniający. I w tym przypadku model jest dobrze dopasowany do danych: $\chi^2 = 14,275$; $df = 13$; $p = 0,355$. Miara $CMIN/df$ nie przekracza 2 i wynosi 1,098. Wartość błędu aproksymacji $RMSEA$ wynosi 0,021, co świadczy o dobrym dopasowaniu modelu.

Indeksy dopasowania modelu wynoszą: $GFI= 0,989$; $CFI= 0,999$; $NFI= 0,986$ co uprawnia do akceptacji modelu. Indeks $AGFI$ wynosi $0,944$.

Rysunek 2. Ścieżkowy model zależności między rodzicielskim zaangażowaniem behawioralnym, walencyjnym i poznawczo-emocjonalnym, doświadczeniami autokreacyjnymi i postawami wychowawczymi (współczynniki standaryzowane)

Dla czytelności rysunku nie zaznaczono na nim kowariancji oraz związków nieistotnych statystycznie.

Źródło: Opracowanie własne.

Porównanie parametrów ścieżkowych (tabela 2) wskazuje, że wszystkie aspekty zaangażowania rodzicielskiego powiązane są przyczynowo-skutkowo z orientacją autokreacyjną i poczuciem wpływu rodzicielstwa na rozwój dorosłych. Silniejsze włączanie się w zadania rodzicielskie intensyfikuje wymienione aspekty autokreacji. Przeświadczenie, że rodzicielstwo ogranicza rozwój psychiczny nie różnicuje poziomu behawioralnego zaangażowania w opiekę i wychowanie potomstwa. Spośród wymiarów zaangażowania rodzicielskiego najsilniej na ten aspekt autokreacji oddziałuje poznawczo-emocjonalne zaangażowanie rodzicielskie. Powyższe ustalenia wskazują, że skoncentrowanie własnej aktywności na zadaniach

rodzicielskich nie intensyfikuje poczucia, że rola rodzicielska ogranicza rozwój w dorosłości, a także, że skoncentrowanie myśli, uwagi i uczuć na działaniach rodzicielskich zmniejsza przekonanie dorosłych, że macierzyństwo/ojcostwo ogranicza możliwość rozwoju w dorosłości.

Tabela 2. Parametry ścieżkowe modelu zależności między rodzicielskim zaangażowaniem behawioralnym, walencyjnym, doświadczeniami autokreacyjnymi i postawami wychowawczymi

Zmienne	Współczynniki		p
	niestandaryzowane	standaryzowane	
Orientacja autokreacyjna ← Rodzicielskie zaangażowanie behawioralne	0,268	0,206	***
Poczucie rozwoju ← Rodzicielskie zaangażowanie behawioralne	0,306	0,181	**
Ograniczenie rozwoju przez rodzicielstwo ← Rodzicielskie zaangażowanie behawioralne	-0,075	-0,109	ni
Postawa akceptacji ← Rodzicielskie zaangażowanie behawioralne	0,200	0,306	***
Postawa nadmiernych wymagań ← Rodzicielskie zaangażowanie behawioralne	-0,005	-0,005	ni
Postawa autonomii ← Rodzicielskie zaangażowanie behawioralne	-0,063	-0,099	ni
Postawa niekonsekwencji ← Rodzicielskie zaangażowanie behawioralne	-0,026	-0,029	ni
Postawa nadmiernego ochraniania ← Rodzicielskie zaangażowanie behawioralne	0,051	0,051	ni
Orientacja autokreacyjna ← Rodzicielskie zaangażowanie walencyjne	0,572	0,380	***
Poczucie rozwoju ← Rodzicielskie zaangażowanie walencyjne	0,668	0,343	***
Ograniczenie rozwoju przez rodzicielstwo ← Rodzicielskie zaangażowanie walencyjne	0,142	0,179	*
Postawa akceptacji ← Rodzicielskie zaangażowanie walencyjne	0,049	0,065	ni
Postawa nadmiernych wymagań ← Rodzicielskie zaangażowanie walencyjne	0,061	0,058	ni
Postawa autonomii ← Rodzicielskie zaangażowanie walencyjne	0,129	0,177	*
Postawa niekonsekwencji ← Rodzicielskie zaangażowanie walencyjne	-0,068	-0,064	ni

Tabela 2 cd.

Zmienne	Współczynniki		p
	niestandaryzowane	standaryzowane	
Postawa nadmiernego ochraniańia ← Rodzicielskie zaangażowanie walencyjne	0,090	0,078	ni
Orientacja autokreacyjna ← Rodzicielskie zaangażowanie poznawczo-emocjonalne	0,161	0,157	*
Poczucie rozwoju ← Rodzicielskie zaangażowanie poznawczo-emocjonalne	0,242	0,182	**
Ograniczenie rozwoju przez rodzicielstwo ← Rodzicielskie zaangażowanie poznawczo-emocjonalne	0,141	0,260	***
Postawa akceptacji ← Rodzicielskie zaangażowanie poznawczo-emocjonalne	0,173	0,336	***
Postawa nadmiernych wymagań ← Rodzicielskie zaangażowanie poznawczo-emocjonalne	-0,169	-0,236	**
Postawa autonomii ← Rodzicielskie zaangażowanie poznawczo-emocjonalne	0,131	0,264	***
Postawa niekonsekwencji ← Rodzicielskie zaangażowanie poznawczo-emocjonalne	-0,212	-0,293	***
Postawa nadmiernego ochraniańia ← Rodzicielskie zaangażowanie poznawczo-emocjonalne	-0,182	-0,231	**
Ograniczenie rozwoju przez rodzicielstwo ← Postawa nadmiernych wymagań	-0,174	-0,230	**

Legenda: p – poziom istotności; *** $p < 0,001$; ** $p < 0,01$; ni – badana zależność jest nieistotna statystycznie

Źródło: Opracowanie własne.

Najsilniejszą determinantą doświadczeń autokreacyjnych dorosłych (w aspekcie orientacji autokreacyjnej) jest uznawanie doniosłości rodzicielstwa w systemie wartości jednostki. Jeżeli wartość rodzicielstwa (zaangażowanie walencyjne) wzrasta o jedno odchylenie standardowe, to orientacja autokreacyjna jest wyższa o 0,38 swojego odchylenia. Zaangażowanie walencyjne znacząco oddziałuje również na poczucie rozwoju poprzez rodzicielstwo. Wzrost zaangażowania o jedno odchylenie standardowe zwiększa poczucie rozwoju o 0,343 odchylenia standardowego.

Interpretacja współczynników ścieżkowych wskazuje na bezpośrednie powiązanie poznawczo-emocjonalnego aspektu zaangażowania w rodzicielstwo z wszystkimi wprowadzonymi do modelu postawami rodzicielskimi. Zwiększenie poznawczego i emocjonalnego skoncentrowania na rodzicielstwie intensyfikuje postawy

konstruktywne i zmniejsza nasilenie postaw negatywnych. W największym stopniu poznawczo-emocjonalne zaangażowanie oddziałuje na postawę akceptacji (wzrost o 0,336 odchylenia standardowego). Nieco mniej, ale również znacząco, zmniejsza nasilenie postawy niekonsekwencji (spadek o 0,293 odchylenia standardowego) i intensyfikuje postawę autonomii (wzrost o 0,264 odchylenia standardowego). Niewłaściwe postawy wychowawcze – niekonsekwencji, nadmiernych wymagań i nadmiernego ochraniania – powiązane są przyczynowo tylko z poznawczo-emocjonalnym aspektem rodzicielskiego zaangażowania.

W modelu występuje wiele kowariancji. Nie zaznaczono ich na rysunku, aby był on bardziej klarowny. Dotyczą one poszczególnych wymiarów zaangażowania, autokreacji oraz zależności między postawami rodzicielskimi. Istotne statystycznie zależności występują między aspektami autokreacji a pozytywnymi postawami wychowawczymi (zależności dodatnie z postawą akceptacji i autonomii) oraz z postawą wymagającą (korelacja ujemna). Związek między autokreacją a postawą niekonsekwencji nie jest istotny statystycznie.

Zmienne uwzględnione w modelu pełnym pozwalają wyjaśnić niemal 37% wariancji orientacji autokreacyjnej, ponad 33% poczucia rozwoju i ponad 23% ograniczenia rozwoju przez rodzicielstwo (tabela 3). Wariancja objaśniana w zakresie postaw rodzicielskich waha się w granicach od 33,7% (postawa akceptacji) do 3,4% (postawa ochraniania). Zwraca uwagę znaczny odsetek wariancji postawy akceptacji i małe procenty wariancji postawy nadmiernego ochraniania i wymagań wyjaśnianych przez zaangażowanie rodziców.

Tabela 3. Zakres wariancji wyjaśnionej w modelu zależności między zaangażowaniem rodzicielskim, autokreacją i postawami wychowawczymi

Zmienna wyjaśniana	Wyjaśniona wariancja (w %)
Orientacja autokreacyjna	36,8
Poczucie rozwoju	33,2
Ograniczenie rozwoju przez rodzicielstwo	23,3
Postawa akceptacji	33,7
Postawa nadmiernych wymagań	4,4
Postawa autonomii	13,1
Postawa niekonsekwencji	12,2
Postawa nadmiernego ochraniania	3,4

Źródło: Opracowanie własne.

Dopasowanie modelu poprawia ścieżka wprowadzona od postawy nadmiernych wymagań do ograniczenia rozwoju przez rodzicielstwo. W ten sposób zaangażowanie rodzicielskie wywiera wpływ bezpośredni i pośredni na aspekt autokreacji związany z ograniczeniem rozwoju. Najsilniejszy wpływ pośredni pochodzi z zaangażowania poznawczo-emocjonalnego. Jeżeli zaangażowanie poznawczo-emocjonalne wzrasta o jedno odchylenie standardowe, to autokreacja w wymiarze ograniczeń rozwojowych wynikających z rodzicielstwa jest wyższa łącznie o 0,328 swojego odchylenia, z czego 0,26 odchylenia wynika z bezpośredniego wpływu zaangażowania, a pozostałe 0,068 odchylenia standardowego z wpływu pośredniego przez postawę wymagań. Oznacza to, że poznawcze i emocjonalne skupienie na rodzicielstwie bezpośrednio i pośrednio (przez postawę nadmiernych wymagań) obniża poczucie ograniczenia rozwoju rodziców. Natomiast bezpośredni wpływ postawy nadmiernych wymagań wobec dziecka na autokreację w wymiarze ograniczeń powoduje obniżenie autokreacji rodziców, ujawniając ich poczucie ograniczenia rozwoju przez rodzicielstwo. Wyższa o jedno odchylenie standardowe wymagająca postawa wychowawcza zmniejsza wskaźnik liczbowy poczucia ograniczeń rozwoju przez rodzicielstwo o 0,230 odchylenia standardowego (ujemna wartość współczynników ścieżkowych – por. tabela 2), co oznacza, że nadmierne wymagania kierowane wobec dziecka przekładają się na zwiększenie przekonania, że rodzicielstwo ogranicza rozwój w dorosłości.

6. Dyskusja

Zaproponowane modele zależności między zmiennymi, szczególnie model drugi, nazwany pełnym, pozwalają uznać je za użyteczne odwzorowanie badanego obszaru rzeczywistości w populacji. Dokonana analiza ścieżek skłania do sformułowania konkluzji o istnieniu istotnych konsekwencji zaangażowanego stylu realizacji rodzicielstwa. Odnoszą się one zarówno do autokreacji dorosłych, jak i postaw wychowawczych. Stopień poznawczo-emocjonalnego, behawioralnego i walencyjnego zaangażowania dorosłych w rodzicielstwo znacząco zmienia nasilenie ich doświadczeń autokreacyjnych. Jest to zależność dodatnia, to znaczy że silniejsze włączanie się dorosłych w opiekę i wychowanie dziecka intensyfikuje doświadczenia autokreacyjne. Ponadto zwiększenie rodzicielskiego zaangażowania o charakterze poznawczo-emocjonalnym intensyfikuje konstruktywne postawy wychowawcze oraz osłabia postawy niekonstruktywne. Najsilniejszy związek przy czynowo-skutkowy zachodzi między zaangażowaniem rodzicielskim a postawą akceptacji dziecka. Silniejsze włączanie się osoby dorosłej w rodzicielstwo współ-

występuje z większą akceptacją dziecka. Interesujący wydaje się wynik świadczący o powiązaniu postawy nadmiernych wymagań z poczuciem ograniczenia rozwoju przez rodzicielstwo. Rodzice demonstrowający restrykcyjny model wychowania i roszczeniowy stosunek wobec dziecka, kierując pod jego adresem szereg rygorystycznych poleceń, nakazów i zakazów, w większym stopniu ujawniają poczucie, że rola rodzicielska ogranicza ich możliwości autokreacji. Odnosząc się do powyższych wyników, warto zauważyć, że typ postaw wychowawczych ujawnianych przez rodziców wskazuje na rodzaj środowiska rozwoju dziecka, a tym samym na jakość doświadczeń będących czynnikiem jego rozwoju psychicznego. Z tego względu stopień zaangażowania dorosłych w rodzicielstwo można rozpatrywać z perspektywy zmian dwupodmiotowych – dokonujących się u dzieci i ich rodziców.

Być może długotrwałe zaangażowanie rodzicielskie nie odzwierciedla natury ponowoczesnego człowieka, którego aktywność Zygmunt Bauman opisuje w takich terminach, jak: elastyczność, niekonsekwencja postępowania, tymczasowość, szybkość zmiany, epizodyczność poszczególnych sfer działań⁵¹. Jednak z punktu widzenia zmian w rozwoju psychicznym, będących również efektem kumulowania doświadczeń, wydaje się, że nie można ignorować znaczenia powszednich, powtarzających się sytuacji, trwale określających tożsamość jednostki, a z punktu widzenia opieki i wychowania dających dziecku poczucie bezpieczeństwa. Problematyka aktywnego włączania się dorosłych w zadania opiekuńczo-wychowawcze wobec dziecka wskazuje na znaczenie codziennych, stałych działań (a nie tylko unikatowych czy ekstremalnych), co akcentuje Maria Szyszkowska, twórca filozofii codzienności⁵². Autokreację człowieka dorosłego, której źródła lokowane są w rodzicielstwie, cechuje prorozwojowe traktowanie codziennych sytuacji wychowawczych. Towarzyszy temu przekonanie, iż sytuacją wychowawczą może stać się niemal każda, w której uczestniczą rodzice (lub jeden z rodziców) i dziecko, a która jest świadomie ukierunkowana przez osobę dorosłą na skutki prorozwojowe, a także przeświadczenie, że kumulacja doświadczeń wychowawczych stanowi czynnik rozwoju dorosłych, nie tylko dziecka. Wydaje się słuszne uznanie, że podstawą autokreacji jako procesu długofalowego nie są tylko doświadczenia o przełomowym charakterze, ale sytuacje życia codziennego, które wymagają zaangażowania. Zróżnicowane działania podejmowane w ramach roli rodzicielskiej – takie jak na przykład: opisywanie i wyjaśnianie otaczającej rzeczywistości, tworzenie więzi emocjonalnej, ukazywanie sensu życia, przekazywanie ideałów i wartości, pobudzanie motywacji prospołecznej – stanowią bogate źródło autokreacji dorosłych.

⁵¹ Z. Bauman, *Płynna...*, op.cit.

⁵² M. Szyszkowska, *Stwarzanie siebie*, Warszawa 1994.

Spojrzenie na rodzicielstwo w aspekcie zmian dwupodmiotowych odzwierciedla socjalizację wzajemną, którą można identyfikować z kulturą prefiguratywną⁵³. Jej przejawem jest zmiana jednokierunkowego przekazu gwarantującego młodemu człowiekowi budowanie własnej tożsamości w oparciu o autorytet dorosłych. W tradycyjnych społeczeństwach postfiguratywnych (tzw. nieocenionych przodków) dominowała stabilizacja oraz wolne tempo zmian podtrzymywane pamięcią przodków. Trwanie kultury wynikało z realizacji oczekiwań starszej generacji. Wychowanie przebiegało według zasad znanych z pokolenia na pokolenie, a młodzież przejmowała gotowe wzorce życia. Asymilacja wartości i wzorców kultury następowała od pokoleń starszych. W kulturze kofiguratywnej (tzw. odnalezionych rówieśników) dominuje socjalizacja rówieśnicza, w której przeszłość i wartości w niej ukształtowane mają niewielkie znaczenie. Na zachowanie przedstawicieli młodszego pokolenia nadal mają wpływ dorośli, ale poszukiwanie właściwych form zachowania następuje głównie wśród rówieśników. Natomiast w kulturze prefiguratywnej (tzw. zagadkowych dzieci) również młodzież naucza dorosłych. Szybkie tempo zmian w zakresie życia społecznego i techniki powoduje, że każde pokolenie ma inny zasób wiedzy, a świat rozumieją jedynie najmłodszy. O kształcie kultury decydują nie rodzice czy dziadkowie (jak w kulturze postfiguratywnej), nie rówieśnicy (jak w kulturze kofiguratywnej), ale głównie młodzi, nastawieni na przyszłość. Rozwój kultury prefiguratywnej, charakterystycznej dla nowoczesnych społeczeństw, zależy od możliwości podjęcia dialogu międzypokoleniowego i otwarcia się dorosłych na przekaz młodzieży. Wydaje się, że międzygeneracyjna wymiana doświadczeń może przebiegać w dwu kierunkach. Dorośli odpowiadają za przekaz wartości i treści decydujących o tradycji, a młodzi dzielą się wiedzą techniczną oraz swoim widzeniem współczesnego świata. Takie ujęcie relacji międzypokoleniowych pozwala dostrzec wzajemne zależności między rodzicami i dziećmi, a w zaangażowanym rodzicielstwie szansę rozwoju zarówno dzieci, jak i dorosłych.

7. Wnioski

Wydaje się, że współcześnie istnieje szczególna potrzeba poszukiwania płaszczyzny interpretacji zjawisk odnoszących się do skomplikowanych zależności między rozwojem człowieka dorosłego a jego zobowiązaniami rodzinnymi i wychowaniem potomstwa. Przeprowadzone badania wskazują na możliwość percepcji zaangażo-

⁵³ M. Mead, *Kultura i tożsamość. Studium dystansu międzypokoleniowego*, Warszawa 2000.

wanego rodzicielstwa przez pryzmat skutków dwupodmiotowych, na które składają się doświadczenia autokreacyjne dorosłych i pożądane warunki rozwoju dziecka, określone przede wszystkim rodzicielską postawą akceptacji. Zaangażowani rodzice są aktywnie obecni w życiu dziecka, uczestniczą w jego wychowaniu. Taki styl realizacji roli stanowi inspirację do poszukiwania wiedzy na temat osobistego rozwoju i sprzyja poczuciu doskonalenia samego siebie.

Ujawniona w badaniu zależność zaangażowania rodzicielskiego i postaw wychowawczych pozwala dostrzec w działaniach rodzicielskich istotne konsekwencje dla funkcjonowania i rozwoju kolejnego pokolenia. Zogniskowanie aktywności dorosłych na rodzicielstwie stwarza szansę na optymalne warunki rozwoju dzieci, również w środowisku pozarodzinnym. Z badań amerykańskich wynika, że zaangażowanie rodzicielskie pozytywnie wpływa na funkcjonowanie dziecka w roli ucznia, poprawiając jego osiągnięcia, frekwencję i ogólną postawę wobec nauki oraz zmniejszając zakres destruktywnych zachowań dziecka⁵⁴. Deborah Bracke i Daniel Corts słusznie zauważają, że „zaangażowanie rodziców jest niezbędne dla sukcesu naszych szkół”⁵⁵. Można nawet rozszerzyć ten pogląd na inne aspekty życia społecznego i uznać, że zaangażowanie rodziców jest niezbędne dla prawidłowego rozwoju społeczeństwa.

LITERATURA:

- Adamski F., *Rodzina. Wymiar społeczno-kulturowy*, Kraków 2002.
- Arnett J.J., *Young People's Conceptions of the Transition to Adulthood*, „Youth and Society” 1997, No. 1.
- Bauman Z., *Płynna nowoczesność*, Kraków 2006.
- Bakiera L., *Pełnienie ról rodzicielskich a rozwój dorosłych w wieku średnim*, „Psychologia Rozwojowa” 2004, nr 2.
- Bakiera L., *Zaangażowane rodzicielstwo a autokreacyjny aspekt rozwoju dorosłych*, Warszawa 2013.
- Beck U., *Spółczesność ryzyka. W drodze do innej nowoczesności*, Warszawa 2002.
- Beck U., Beck-Gernsheim E., *Individualization. Institutionalized Individualism and Its Social and Political Consequences*, London 2002.

⁵⁴ A.T. Henderson, K.L. Mapp, *A New Wave of Evidence. The Impact of School, Family, and Community Connections on Student Achievement*. National Center for Family and Community Connections with Schools, Austin: 2002, <http://www.sedl.org/connections/resources/evidence.pdf>, [dostęp: 09.01.2013].

⁵⁵ D. Bracke, D. Corts, op.cit. s. 189.

- Bedyńska S., Książek M., *Statystyczny drogowskaz. Praktyczny przewodnik wykorzystania modeli regresji oraz równań strukturalnych*, Warszawa 2012.
- Belsky J., *The Determinants of Parenting. A Process Model*, „Child Development” 1984, No. 55.
- Bianchi S.M., *Changing Families, Changing Workplaces*, „Future of Children” 2011, No. 2.
- Biblarz T.J., Stacey J., *How Does the Gender of Parents Matter*, „Journal of Marriage and Family” 2010, No. 1.
- Biernat T., *Transformacja czy kryzys rodziny? [w:] Miłość, wierność i uczciwość na rozstajach współczesności. Kształty rodziny współczesnej*, W. Muszyński, E. Sikorska (red.), Toruń 2008.
- Biernat T., Sobierajski P., *Młodzież wobec małżeństwa i rodziny. Raport z badań*, Toruń 2007.
- Bracke D., Corts D., *Parental Involvement and the Theory of Planned Behavior*, „Education” 2012, No. 1.
- Cencini A., Manenti A., *Psychologia a formacja*, Kraków 2002.
- Doerner J., Nadler J.T., Lowery M.R., *Sex Differences in Delaying Family: Effects on Job and Life Satisfaction*, „Psychology Research” 2011, No. 6.
- Doniec R., *Rodzina wielkiego miasta. Przemiany społeczno-moralne rodziny w świadomości trzech pokoleń*, Kraków 2001.
- Dyczewski L., *Kulturowe aspekty wartości dziecka a urodzenia [w:] Systemy wartości a procesy demograficzne*, K. Slany, A. Małek, I. Szczepaniak-Wiecha (red.), Kraków 2003.
- Erikson E.H., *Dopełniony cykl życia*, Poznań 2002.
- Falcman D., Koperski Ł., *Bycie singlem jako nowa koncepcja życia i alternatywa wobec małżeństwa*, „Roczniki Socjologii Rodziny” 2010, nr 20.
- Gawlina Z., *Macierzyństwo jako wartość w kontekście przemian społecznych*, „Roczniki Socjologii Rodziny” 2004, nr 15.
- Gębuś D., *Mama, tata, dziecko? Przemiany ról małżeńskich i rodzicielskich we współczesnych rodzinach [w:] Rodzice i dzieci w różnych systemach rodzinnych*, I. Janicka (red.), Kraków 2010.
- Giddens A., *Nowoczesność i tożsamość. „Ja” i społeczeństwo w epoce późnej nowoczesności*, Warszawa 2006.
- Giza-Poleszczuk A., *Przestrzeń społeczna [w:] Strategie i system. Polacy w obliczu zmiany społecznej*, A. Giza-Poleszczuk, M. Marody, A. Rychard (red.), Warszawa 2000.
- Giza-Poleszczuk A., *Rodzina i system społeczny [w:] Wymiary życia społecznego. Polska na przełomie XX i XXI wieku*, M. Marody (red.), Warszawa 2007.
- Handbook of word families*, B.N. Adams, J. Trost (red.), London–New Delhi 2005.
- Harwas-Napierała B., *Możliwości wspomagania rozwoju jednostki na różnych etapach okresu dorosłości [w:] Pomoc – wsparcie społeczne – poradnictwo. Od teorii do praktyki*, M. Piorunek (red.), Toruń 2010.

- Harwas-Napierała B., *Dorosłość jako spełnienie. Drogi i zagrożenia rozwoju człowieka w okresie dorosłości*, Kraków 2012.
- Havighurst R.J., *Developmental Tasks and Education*, New York, London 1981.
- Henderson A.T., Mapp K.L., *A New Wave of Evidence. The Impact of School, Family, and Community Connections on Student Achievement*, National Center for Family and Community Connections with Schools, Austin: 2002, <http://www.sedl.org/connections/resources/evidence.pdf>.
- Hoghugh M., *Parenting. An Introduction* [w:] *Handbook of Parenting. Theory and Research for Practice*, M. Hoghugh, N. Long (red.), London–New Delhi 2004.
- Hooper D., Coughlan J., Mullen M., *Structural Equation Modelling: Guidelines for Determining Model Fit*, „Electronic Journal of Business Research Methods” 2008, No. 1, <http://arrow.dit.ie/cgi/viewcontent.cgi?article.pdf>.
- Hovorun T., *Wpływ stylu wychowania rodzinnego na poprawny rozwój osobowości* [w:] *Partnerstwo w rodzinie. Istota i uwarunkowania relacji między rodzicami i dziećmi*, J. Truskolaska (red.), Lublin 2009.
- Inglehart R., *Globalization and Postmodern Values*, „The Washington Quarterly” 2000, No. 23.
- Jamieson L., Anderson M., McCrone D., Bechhofer F., Steward R., Li Y., *Cohabitation and Commitment: Partnership Plans of Young Men and Women*, „Sociological Review” 2002, No. 3.
- Janicka I., *Kohabitacja a małżeństwo w perspektywie psychologicznej*, Łódź 2006.
- Kabat-Zinn M. & J., *Dary codzienności. Poradnik uważnego rodzicielstwa*, Warszawa 2008.
- Kawula S., *Świadomość wychowawcza rodziców: stan aktualny, niektóre uwarunkowania i skutki oraz perspektywy*, Toruń 1975.
- Kawula S., *Kultura pedagogiczna rodziców jako czynnik stymulacji rozwoju i wychowania młodego pokolenia* [w:] *Pedagogika rodziny. Obszary i panorama problematyki*, S. Kawula, J. Brągiel, A.W. Janke (red.), Toruń 2007.
- Kawula S., *Rodzina współczesna: przeobrażenia i przyszłość* [w:] *Wychowanie rodzinne w teorii i praktyce. Rozwój pedagogicznej orientacji familio logicznej*, A.W. Janke (red.), Toruń 2008.
- Kwak A., *Rodzina w dobie przemian. Małżeństwo i kohabitacja*, Warszawa 2005.
- Kwak A., *Społeczny i indywidualny wymiar rodzicielstwa* [w:] *Rodzicielstwo między domem, prawem, służbami społecznymi*, A. Kwak (red.), Warszawa 2008.
- Levinson D.J., *A Conception of Adult Development*, „American Psychologist” 1986, No. 1.
- Mead M., *Kultura i tożsamość. Studium dystansu międzypokoleniowego*, Warszawa 2000.
- Opozda D., *Wybrane potrzeby i problemy rozwojowe młodzieży w okresie dorastania a oj-cowska rola rodzicielska* [w:] *Ojcostwo wobec wyzwań współczesności*, D. Kornas-Biela (red.), Lublin 2007.

- Palus K., *Zalety i wady życia w pojedynkę w percepcji młodych dorosłych nie posiadających partnera życiowego*, „Roczniki Socjologii Rodziny” 2010, nr 20.
- Perrone K.M., Webb L.K., Blalock R.H., *The Effects of Role Congruence and Role Conflict on Work, Marital, and Life Satisfaction*, „Journal of Career Development” 2005, No. 4.
- Plopa M., *Skala postaw rodzicielskich. Wersja dla rodziców. Podręcznik*, Warszawa 2008.
- Riskind R.G., Patterson Ch.J., *Parenting Intentions and Desires Among Childless Lesbian, Gay, and Heterosexual Individuals*, „Journal of Family Psychology” 2010, No. 1.
- Schaffer H.R., *Epizody wspólnego zaangażowania jako kontekst rozwoju poznawczego* [w:] *Dziecko w świecie ludzi i przedmiotów*, A. Brzezińska, G. Lutomski (red.), Poznań 1994.
- Seltzer J.A., *Families Formed Outside of Marriage*, „Journal of Marriage and Family” 2000, No. 4.
- Sikorska M., *Nowa matka, nowy ojciec, nowe dziecko. O nowym układzie sił w polskich rodzinach*, Warszawa 2009.
- Slany K., *Alternatywne formy życia małżeńsko-rodzinnego w ponowoczesnym świecie*, Kraków 2002.
- Slany K., Szczepaniak-Wiecha I., *Bezdzielnosc – czy nowa wartosc we współczesnym świecie?* [w:] *Systemy wartosci a procesy demograficzne*, K. Slany, A. Małek, I. Szczepaniak-Wiecha (red.), Kraków 2003.
- Szyszkowska M., *Stwarzanie siebie*, Warszawa 1994.
- Świdrak E., *Czynniki kształtujące świadomość wychowawczą rodziców* [w:] *Rodzina podmiotem wychowania i kreatorem komunikacji społecznej*, N. Piłkuła (red.), Kraków 2010.
- Trigg R., *Rozum a zaangażowanie*, Warszawa 1989.
- Trost J., *The Social Institution of Marriage*, „Journal of Comparative Family Studies” 2010, No. 4.
- Turner J.H., *Struktura teorii socjologicznej*, Warszawa 2006.
- Tyszkowa M., *Jednostka a rodzina: interakcje, stosunki, rozwój* [w:] *Psychologia rozwoju człowieka*, M. Przetacznik-Gierowska, M. Tyszkowa (red.), Warszawa 2009.
- Utting D., Pugh G., *The Social Context of Parenting* [w:] *Handbook of Parenting. Theory and Research for Practice*, M. Hoghughy, N. Long (red.), London–New Delhi 2004.
- Węgrzyn K., *Lęk przed rodzicielstwem* [w:] *Czego obawiają się ludzie? Współczesne zagrożenia społeczne – diagnoza i przeciwdziałanie*, M. Libiszowska-Żółtkowska (red.), Warszawa 2007.
- Wiatrowski Z., *Rodzina w kontekście globalizacji komunikacyjnej i rozluźnienia społeczno-moralnego* [w:] *Wychowanie rodzinne w teorii i praktyce. Rozwój pedagogicznej orientacji familiologicznej*, A.W. Janke (red.), Toruń 2008.
- Wielka encyklopedia PWN*, t. 23, Warszawa 2004.

Włodarczyk E., *Młodzież wobec macierzyństwa i jego kulturowej kreacji*, Poznań 2008.

Wrzesień W., *Czy ulegając nastolatyzacji, zachowamy młodość?*, „Roczniki Socjologii Rodziny” 2010, nr 20.

Żurek A., *Orientowanie się na rodzinę a orientacja indywidualistyczna we współczesnym społeczeństwie polskim*, „Roczniki Socjologii Rodziny” 1996, nr 8.

Żurek A., *Single. Żyjąc w pojedynkę*, Poznań 2008.